

منطقه "پشت کوه" برازجان از دو بخش متمایز تنگ ارم و بوشکان تشکیل شده است. این دو بخش در ۸۰ کیلومتری شرق و جنوب شرقی برازجان واقع شده‌اند و میانگین ارتفاع آنها از سطح دریا به ترتیب ۹۳۰ و ۸۲۰ متر است. تنگ ارم در ۲۹ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۴۱ دقیقه طول شرقی قرار دارد و جزء مناطق کوهستانی دشتستان محسوب می‌شود که هر کدام از تعدادی روستاهای بزرگ و کوچک تشکیل شده‌اند و منابع آب زیرزمینی و زمین‌های مستعد کشاورزی دارند. قسمت جنوبی و انتهایی بخش تنگ ارم منطقه "دمدشت" است که چون دشتی وسیع و مستعد کشاورزی از مناطق مهم بخش تنگ ارم است. امرار معاش اهالی مردم این دو بخش بیشتر از طریق زراعت، باغداری و دامداری است. مردمان این خطه عشایری بودند که بواسطه دامداری ییلاق و قشلاق می‌رفتند و حالا به لحاظ زبانی دو گروه ترک فارسیمدان و فارسی زبان با گویش لری به صورت پراکنده در این دو بخش می‌زیند که در کنار هم و در ارتباط با یکدیگرند. عمده محصولات آنها، درختان میوه و انواع مرکباتی چون انار، انگور، انجیر و لیمو است. نخلستان‌های زیادی گاه پراکنده و گاه متراکم مشاهده می‌شود که می‌توان بیشترین تراکم آن را در بخش بوشکان (روستای طلحه) دید. دامداری بواسطه رشته کوه گیسکان از سلسله جبال زاگرس جنوبی در منطقه رونق خاصی دارد. گرچه منطقه به لحاظ پوشش گیاهی و درختی فقیر است ولی بصورت پراکنده درختانی از قبیل بادام کوهی، انجیر کوهی، بنک و کلنگ در این منطقه می‌روید که از گذشته دور اهالی از این درختان جنگلی تا امروز حداکثر استفاده را می‌برند. در منطقه پشت کوه آثار تاریخی از عهد ساسانیان برجای مانده است. نگارنده که خود کارشناس میراث فرهنگی استان بوشهر است به مهمترین آنها اشاره می‌کند.

بناهای ساسانی منطقه "پشت کوه" در برازجان

میراث ساسانیان

نصرالله ابراهیمی، کارشناس میراث فرهنگی

اهمیت این منطقه کوچک که به نام "سنا" و "بن سنا" معروف شده است وجود قلعه مخروبه‌ای است به فاصله یک کیلومتری آبادی و بر قله ارتفاعات آن که به قلعه "جن" شهرت دارد. آثار مخروبه کوچکی به صورت دیواره‌هایی از لاشه سنگ‌های خشکه چین و بدون ملاط. اطراف قلعه و سطوح جانبی آن از بدنه‌های طبیعی و پرتگاه‌های مخوف محفوظ است. مالکیت این مکان که از نظر موقعیت مکانی و نداشتن آثار سکونت به جن‌ها نسبت داده شده فقط از طرف شمال غربی راهی در سراسیمبی به طرف رودخانه کم آب به نام سنا دارد و در این جبهه است که برای قلعه مدخلی به پهنای ۲/۵ متر در نظر گرفته‌اند. بر طبق سنت معماری عصر ساسانی اطراف آن‌را با برج‌هایی به صورت خشکه چین پشت بند و تزئین نموده‌اند. جن قلعه در اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم میلادی به صورت پناهگاهی امن مورد استفاده قرار می‌گرفت که وسعت داخلی آن بیش از ۱۵۰۰ متر مربع بیشتر نیست فقط آثار یک ساختمان محقر با ملاط گچ در آن دیده می‌شود که عملکرد آن از نظر کارگاهی مورد توجه است چون به علت نزدیکی مکانی با جلگه تنگ ارم و کثرت آثار و بقایای سکونت دوره ساسانی در این مکان و در جلگه خیرک و شکرک که از نعمت خاک رس مخصوص ساخت تابلت (گل نوشته) محروم بوده‌اند دامنه قلعه جن با عبور چشمه کوچک آبی نوع گل چسبناک مستعد ساخت آثار مهر دارد که هوشمندان دوره ساسانی از آن غافل نبودند و به علت مرغوبیت این نوع خاک در این مکان اقدام به ساختن کارگاهی جهت الواح گلی کرده‌اند که بیشتر به منظور حمل مال التجاره و برای لاک و مهر کردن داد و ستدها مورد استفاده قرار می‌گرفت. برای اولین بار در ۳۵ سال پیش به علت نزدیکی قله جن با مکان

اسلامی به‌ویژه بر اساس کتیبه‌های سنگ‌ها و تنها بنای موجود به نام "امامزاده" از دوره صفویه در این منطقه مطالعات جالب توجهی را طلب می‌کند. از جمله اینبه بازمانده از دوران ساسانی در دامنه ارتفاعات معروف به "کمون" و در حاشیه رودخانه "پشت پر" از نظر موقعیت طبیعی و از لحاظ مکان امنیتی وجود یک بنای دو طبقه با پلانی جالب توجه و متفاوت جلب توجه می‌کند.

در شکم زیرزمینی مکان‌های زندانیان از طرف شرقی - غربی هم دو دالان عمیق با راهروهایی پیچیده ساخته شده است که در مکان اصلی جایگاه زندانیان همدیگر را قطع می‌کنند و جالب است که در اطراف هر یک از این چهار ضفه‌ها بقایایی از طاق تویزه در معماری دوره ساسانی مشاهده می‌شود. در کنار رواق یا دالانهای عمیق دو راهی کانال مانند باریک به صورت تنگ و تاریک به طول و عرض (۴x ۱۷۲۰) ساخته‌اند. به این فنون معماری ایستاتی چنان دیوارهای حجیم و قطور ساخته‌اند که تصور فرار و یا رخنه و نفوذ در آنها امکان‌پذیر نباشد. آنجا فقط یک ظلمات ساسانی است برای زندانیان یا فراموش‌خانه‌ای برای یادرفته‌گان (آنچنانکه در کاروانسرای سنگ کرج دیده می‌شود).

قلعه جن در آبادی سنا

آبادی سنا کاملاً در میان ارتفاعات زاگرس به صورت یک آبادی کوچک و کم جمعیت که زندگی محقری دارند به چشم می‌خورد. در بین تپه ماهورهای منطقه تنگ ارم و مکان شرقی آن آبادی "سنا" قرار دارد که تعداد ساکنان آن از انگشتان دست فراتر نمی‌رود. این مردم به علت نداشتن راه ارتباطی با تنگ ارم در سیاه چادرها زندگی می‌کردند اما امروزه راه شوسه‌ای به این محل منتهی می‌شود.

موقعیت طبیعی و شرایط زیستی جلگه "بزیر" در منطقه "پشت کوه" برازجان دلیلی بود تا در تمام دوره تاریخی به‌ویژه دوران (ایلام - کاسیت)، هخامنشی و ساسانی آثار متعدد به چشم بخورد. ساسانیان که مبتکر معماری و شهرسازی بودند، کاخ‌های متعدد در "پشت پر" ایجاد کردند که کاخ معروف به کوشک اردشیر از جمله این بناهاست.

در کوشک اردشیر آثاری از گچ بری‌های دندان‌ه موشی، گوشواره‌ها، لچکی و گوشواره‌های جالب توجه دیگری معرف اواسط دوره ساسانی و نزدیک کاخ سروستان یافت شده است.

زندان سلیمان، ظلمت‌خانه ساسانی

در مطالعات باستان‌شناسی دوران تاریخی به‌ویژه از آغاز ساسانی تاکنون کمتر با عمارت‌هایی چون زندان برخورد کرده‌ایم. چنانچه از دوران ساسانی تنها کسی که از نقشه و پلان زندان ذکر نموده پروفیسور آرتور پوپ است که با توجه به نقشه و آثار معماری قلعه "منیزه" در سر پل ذهاب اشاره به یک زندان ساسانی در آن منطقه دارد.

در جبهه شمال شرقی جلگه "پشت پر" و در سمت چپ رودخانه که در انتهای این جلگه و در حاشیه کوه "کمون" جاری است بقایای اسکان و استقرار فراوانی دیده می‌شود که تاکنون در این منطقه نظیر نداشته است و این پراکندگی وسیع آثار اعم از قبرستان یا بقایای پی‌های زندگی کمی به‌ویژه در دوره اسلامی فوق‌العاده چشم‌گیر است و می‌توان پذیرفت که وسعت آن حاکی از یک دوران پرآشوب و استقرار طولانی به صورت پادگان نظامی است که سالیان دراز به طول کشیده و پراکندگی قبور

کوشک اردشیر در بزیر، منطقه پشت کوه برازجان

زندان سلیمان، در منطقه پشت پر

در "پشت کوه"

سفال کشف شده پس از گمانه زنی آزمایشی در قلعه جن در ۳۵ سال پیش

آب انبارها هدایت کنند و برای حداقل یک سال زندگی تامین نمایند هر چند در جبهه جنوب شرقی آن تنگ باریک و پر خیر و برکت چشمه های آبی جاری است که از آن غافل نشده اند و با بستن بندهای متعدد و ایجاد تونل های آب رسانی از راه های دور تا حوالی شمالی و اطراف زندگی خود در مواقع بی آبی از آن بهره مند شده اند و همین دره و چشمه های آن امید زندگی و فعالیت را به این شهر بزرگ ساسانی هدیه کرده بود . نکته جالب این است که تمامی این شهر از آثار تاریخی بیشاپور الهام گرفته است. شواهد و مدارک جمع آوری شده از این آثار نشان می دهد که مرکزیت شهر بزرگ دشت ارم از غنای بزرگ و از مرکز هنری و صنعتی چون شیشه گری، سفالگری و بدون شک فلزکاری برخوردار بوده است که قطعاً بصورت پراکنده در آن جمع آوری شده است. مجموعه تاریخی تنگ ارم به علت موقعیت مکانی بزرگترین و معتبرترین سند تاریخی و استقلال این کشور در حاشیه خلیج فارس است که هرگز قدر آن شناخته نشده بود و امروز با م ارائه مدارکی که از این مکان وسیع و مجموعه ساسانی در اختیار داریم به حاشیه خلیج فارس اعتبار بیشتری داده می شود .

نمایی از آب انبار روباز تقریباً بیضی شکل در محوطه تاریخی تنگ ارم که نمونه های زیادی از آن وجود دارد

حفاری بیشاپور باستان شناس ایرانی آقای دکتر علی اکبر سرفراز از این مکان بازدید و گزارش خود را به اداره آن وقت ارائه نمود . ایشان چندین لوح و همچنین ظروف سفالی مربوط به دوره ساسانی را به دست آورد. بعضی از نقوش بر روی الواح، نقوشی هستند که بر روی الواح گلی تخت سلیمان تکاب نیز دیده می شود که جای تأمل و مطالعات بیشتری را می طلبد. بی تردید در آینده می توان در این مکان پژوهش های کامل تری انجام داد.

آثار ساسانی تنگ ارم

در دامنه ارتفاعات سر به فلک کشیده گیسکان در غرب دشت ارم آثار و بقایای شهر عظیم و بزرگی از دوره ساسانی بصورت پراکنده و وسیع دیده می شود که از جور زمانه و جفای متجاوزین به صورت آثاری مخروبه و پاشیده برجای مانده است. هنوز دیواره های قطور و ساخته شده از سنگ و ملاط گچ و زیرزمین های تونلی آن حاکی از یک کوشک عظیم دو طبقه است که در مرکز این خرابه ها و مشرف به این شهر عظیم نظرها را به خود معطوف می دارد. همچنین تعداد انگشت شماری آب انبار عمیق و بزرگ دیده می شود. همت این مردم موجب شده که بعضی از دره های قابل استفاده، آب بارندگی فصلی را به درون